

ANNA MARIA RAK, JACEK MACIEJ RAK

Instytut Agromomii
Akademia Podlaska

DETERMINANTY ROZWOJU POZAROLNICZEJ DZIAŁALNOŚCI
GOSPODARCZEJ ROLNIKÓW INDYWIDUALNYCH
(NA PRZYKŁADZIE GMINY BRAŃSK)

Determinants of development of non-agricultural economic activity
of farmers as exemplified by the Brańsk gmina

ABSTRAKT: Pozarolnicza działalność gospodarcza stanowi istotny element zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich. Jej rozwój prowadzi bowiem do zróżnicowania źródeł dochodów ludności, daje możliwości łączenia pracy w gospodarstwie rolniczym i poza nim oraz tworzy miejsca pracy dla osób zamieszkujących w bezrolnych gospodarstwach domowych.

W opracowaniu podjęto próbę określenia czynników rozwoju różnorodnych form pozarolniczej działalności gospodarczej wśród rolników indywidualnych. Wykorzystany w nim materiał empiryczny zgromadzony został metodą wywiadu bezpośredniego przeprowadzonego na podstawie kwestionariusza wywiadu z właścicielami gospodarstw prowadzących przez okres minimum 3 lat równoległe działalność rolniczą i pozarolniczą. Badaniem objęto wszystkie spełniające powyższy warunek gospodarstwa z terenu gminy Brańsk, położonej w powiecie bielskim w południowej części województwa podlaskiego. Badania dotyczyły 46 gospodarstw, a ich realizacja miała miejsce w grudniu 2006 roku.

Przeprowadzone badania wskazują, iż do najważniejszych czynników gwarantujących osiągnięcie sukcesu rynkowego firmy bez względu na rodzaj działalności należy posiadanie kapitału własnego oraz utrzymywanie dobrych stosunków z kontrahentami. Najpoważniejszą barierę stanowi natomiast niewłaściwa polityka państwa wobec sektora drobnej przedsiębiorczości, duża konkurencja, a także niestabilność przepisów prawnych.

słowa kluczowe – key words:

pozarolnicza działalność gospodarcza – *non-agricultural economic activity*, przedsiębiorca – *entrepreneur*, czynniki rozwoju działalności pozarolniczej – *factors of non-agricultural activity development*

WSTĘP

Doświadczenia wysoko rozwiniętych krajów Unii Europejskiej dowodzą, iż pozarolnicza działalność gospodarcza stanowi podstawowy warunek zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich. Jej rozwój, również w naszym kraju, prowadzić może do zmian struktury społeczno-zawodowej mieszkańców wsi, a w konsekwencji do ograniczenia bezrobocia wiejskiego i jego skutków. Dywersyfikacja funkcji gospodarczych na obszarach wiejskich oznacza bowiem większe zróżnicowanie źródeł

dochodów ludności, dające możliwość łączenia pracy w gospodarstwie rolniczym i poza nim, co pozwala eliminować zjawisko „niepodzielności siły roboczej” charakterystyczne dla rolnictwa rozdrobnionego.

Według danych ostatniego Powszechnego Spisu Rolnego (PSR maj 2002) działalność pozarolniczą w naszym kraju prowadziło łącznie 12,4% ogółu gospodarstw, tj. o 4,5 pkt. proc. więcej niż w roku 1996. Wśród gospodarstw zgłaszających prowadzenie tego typu działalności największą grupę (27,4% ogółu) stanowiły gospodarstwa o powierzchni użytków rolnych powyżej 50 ha.

W opracowaniu podjęto próbę określenia determinantów rozwoju różnorodnych form pozarolniczej działalności gospodarczej wśród rolników indywidualnych.

MATERIAŁ I METODY BADAŃ

Wykorzystany w opracowaniu materiał empiryczny zgromadzony został metodą wywiadu bezpośredniego przeprowadzonego na podstawie kwestionariusza ankietowego z właścicielami gospodarstw indywidualnych, prowadzonymi przez okres minimum 3 lat równoległe działalność rolniczą i pozarolniczą. Badaniami objęto wszystkie spełniające ten warunek gospodarstwa z terenu gminy Brańsk położonej w powiecie bielskim, w południowej części województwa podlaskiego. Jest to gmina o dużych możliwościach rozwojowych (również w zakresie działalności pozarolniczej) wynikających między innymi z jej położenia na terenie Zielonych Płuc Polski w stosunkowo niewielkiej odległości od Puszczy Białowieskiej oraz z bliskości rynku białoruskiego. Badania dotyczyły łącznie 46 gospodarstw, a ich realizacja miała miejsce w grudniu 2006 roku.

Materiał empiryczny dotyczący poziomu rozwoju i warunków funkcjonowania pozarolniczej działalności gospodarczej opracowano poprzez porównanie wyników badań własnych z wynikami innych autorów oraz metodami analizy i indukcji. Analizie poddano zależności pomiędzy rodzajem działalności przedsiębiorstwa a czynnikami wspomagającymi oraz hamującymi rozwój drobnej przedsiębiorczości wskazywanymi przez ankietowanych przedsiębiorców. W opracowaniu zgromadzonego materiału wykorzystano również metodę indukcji, polegającą na wyprowadzeniu wniosków z przeprowadzonych obserwacji.

WYNIKI BADAŃ I DYSKUSJA

Charakterystyka gminy Brańsk

Gmina wiejska Brańsk położona jest w północno-wschodniej części Polski wzdłuż szlaku komunikacyjnego Warszawa – Białowieża, w niewielkiej odległości od granicy białoruskiej. Najbliższe przejścia graniczne znajdują się w Połowcach (odległość 65 km), Bobrownikach (125 km), Kuźnicy Białostockiej (odległość

131 km) i Terespolu (136 km). Obejmuje 43 sołectwa zamieszkane przez około 7,3 tys. osób. Powierzchnia gminy wynosi 227,2 km², a jej siedzibą administracyjną jest miasto Brańsk.

Podstawowym źródłem utrzymania mieszkańców gminy pozostaje rolnictwo. Na jej terenie funkcjonuje 1845 indywidualnych gospodarstw rolnych. Średnia powierzchnia gospodarstwa wynosi 9,6 ha. Gmina należy do IX Dzielnicy wschodniej charakteryzującej się przeciętnymi z punktu widzenia rolnictwa warunkami klimatycznymi (2). Zarówno w strukturze gruntów ornych, jak i użytków zielonych dominują gleby średniej jakości (IV klasa bonitacyjna). Na terenie gminy funkcjonuje 16 zlewni mleka, 5 tartaków, 2 młyny oraz 6 podmiotów świadczących inne usługi rolnicze.

W produkcji roślinnej dominującą pozycję (prawie 80,0% ogólnej powierzchni zasiewów) zajmują zboża (tab. 1). Pod uprawę ziemniaka przeznaczają się corocznie około 5,8% powierzchni, natomiast pod uprawę roślin przemysłowych zaledwie 2,7%. Pogłowie zwierząt gospodarskich w ostatnich latach wykazuje tendencję malejącą. W produkcji zwierzęcej najważniejszą rolę odgrywa mleczny kierunek użytkowania bydła oraz tucz trzody chlewnej.

Niepokojącą cechą rolnictwa indywidualnego gminy Brańsk jest postępująca dekapitalizacja maszyn, urządzeń i budynków oraz coraz częstsze odłogowanie ziemi, mające źródło w migracji mieszkańców wsi do miast. Starzenie się społeczeństwa oraz stosunkowo niski poziom edukacji znajdują swoje odzwierciedlenie w sposo-

Tabela 1

Struktura powierzchni zasiewów w gospodarstwach rolnych gminy Brańsk w 2002 roku
(wg siedziby użytkownika)
Structure of crop land in farms in the Brańsk gmina in 2002
(according to location of the farm)

Wyszczególnienie Specification	Powierzchnia; Area (ha)	
	ha	%
Powierzchnia zasiewów ogółem Total crop land area	10630	100,0
w tym: of which:		
– zboża; cereals	8481	79,8
– ziemniak; potatoes	616	5,8
– przemysłowe; industrial crops	286	2,7
w tym: of which:		
– burak cukrowy; sugar beets	259	2,4
– rzepak; rape	30	0,3
– inne uprawy; other crops	1244	11,7

Źródło: opracowano na podstawie danych z Narodowego Spisu Rolnego 2002, www.stat.gov.pl (28. 06. 2007)

Source: prepared on the basis of data from the National Agricultural Registration, www.stat.gov.pl (28 June 2007)

bie gospodarowania. Stosowanie w niewielkim stopniu kwalifikowanego materiału siewnego oraz nieprawidłowe zmianowanie roślin stanowią często podstawową przyczynę niskiej wydajności jednostkowej produkcji rolniczej. Większość płodów rolnych przeznaczana jest jedynie na potrzeby własne rolników i ich rodzin.

Na terenie gminy Brańsk występują istotne braki w zakresie rozwoju infrastruktury technicznej. Gęstość dróg o nawierzchni twardej wynosi 90 km/100 km², w tym ulepszonych – 38 km/100 km². W większości wymagają one jednak gruntownych remontów i modernizacji. Nerozwiązanym problemem gminy pozostaje również brak kanalizacji sanitarnej. Atutem infrastrukturalnym gminy jest natomiast dobrze rozwinięty system zaopatrzenia w wodę. Rozwiązanie problemów infrastrukturalnych miałyby z pewnością duży wpływ na rozwój przedsiębiorczości wśród społeczności lokalnej oraz podniesienie atrakcyjności gminy dla przyszłych inwestorów, co z kolei istotnie poprawiłoby poziom życia miejscowej ludności.

Ogólna charakterystyka badanych podmiotów gospodarczych

W badanej populacji dominowały podmioty, które zgodnie z obowiązującą ustawą określane są mianem mikroprzedsiębiorstw. Według przyjętych w ustawie kryteriów należą do nich jednostki zatrudniające od 1 do 9 osób oraz przedsiębiorstwa samozatrudniające (13). Na koniec roku 2005 kryteria te spełniało 89,1% ankietowanych podmiotów. Podobnie sytuacja przedstawia się na obszarach wiejskich całego kraju, gdzie firmy jedno- lub najwyżej kilkuosobowe stanowią ponad 95,0% ogółu funkcjonujących na rynku.

Wśród badanych podmiotów najczęściej występującą formą organizacyjno-prawną jest działalność gospodarcza osoby fizycznej. Jest to najprostsza forma prowadzenia działalności, obciążona w porównaniu z innymi stosunkowo niewielkim sformalizowaniem, zarówno w trakcie rejestracji, jak i funkcjonowania. Spółki prawa handlowego pozbawione osobowości prawnej reprezentowane były zaledwie przez dwa podmioty. Dowodzi to małej skłonności mieszkańców wsi do podejmowania działalności zbiorowej, która w ich ocenie wiąże się z licznymi trudnościami dotyczącymi podziału obowiązków oraz wypracowanych zysków. Obawy dotyczące organizowania się w spółki są wynikiem głęboko zakorzenionych stereotypów dotyczących kooperacji. Badania prowadzone przez Krzyminiewską wskazują, że zarówno poziom zaufania, jak i umiejętność współpracy w środowisku wiejskim nie są wystarczająco rozwinięte (6, 7).

W badanej populacji 36,9% ogółu podmiotów prowadziło działalność handlową. Jest to najprostszy rodzaj działalności, nie wymagający znacznych nakładów ani też wysokich kwalifikacji. W grupie tej dominowały małe sklepy detaliczne oferujące artykuły spożywcze i przemysłowe oraz jednostki oferujące środki do produkcji rolnej.

Spośród ankietowanych przedsiębiorstw 12 jednostek, tj. 26,1% ogółu badanych, prowadziło działalność usługową, głównie na rzecz gospodarstw rolnych (usługi zbioru plodów rolnych, weterynaryjne i inseminacyjne) oraz w zakresie napraw i usług budowlanych. Na terenie gminy Brańsk brak jest jednostek świadczących usługi bytowe dla ludności, np. fryzjerskich czy krawieckich. Tego typu zakłady zlokalizowane są w mieście Brańsk, które jest siedzibą administracyjną gminy.

Na trzecim miejscu pod względem udziału w badanej populacji znalazły się firmy prowadzące działalność produkcyjną. Reprezentowane były przez 9 podmiotów (19,6% ogółu badanej populacji). Były to 4 wytwórnie palet transportowych, 2 tartaki, 1 młyn i 2 zakłady przetwórstwa mięsnego. Na terenie gminy Brańsk nie powstają nowe zakłady produkcyjne, które generują największą liczbę miejsc pracy.

Kolejne miejsce pod względem udziału zajęły podmioty łączące działalność produkcyjną i handlową (17,4% ogółu badanych). W grupie tej znalazły się 2 ubojnie zwierząt gospodarskich, producent obuwia oraz 5 producentów galanterii drewnianej.

Przeprowadzone badania wskazują, że stosunkowo najczęściej działalność pozarolniczą na terenie gminy Brańsk podejmują właściciele gospodarstw o powierzchni od 2 do 5 ha (tab. 2). Nie znajdują więc tutaj potwierdzenia wyniki PSR z roku 2002, zgodnie z którymi najwyższy odsetek rolników podejmujących działalność pozarolniczą stanowią właściciele gospodarstw dużych (o powierzchni powyżej 50 ha). Tłumaczyć to można znacznym rozdrobnieniem struktury agrarnej badanej gminy, w której dominującą grupę stanowią gospodarstwa o niewielkim areale użytków rolnych. Można również przypuszczać, iż niska wydajność produkcji rolniczej tych gospodarstw będąca rezultatem stosowania ekstensywnych metod produkcyjnych, wymusza na ich właścicielach decyzję o podjęciu działalności pozarolniczej, która w ich przypadku stanowi najważniejsze źródło dochodów gospodarstw domowych.

Analizując okres funkcjonowania badanych jednostek wyróżniono trzy kategorie przedsiębiorstw, tj.: 9-letnie i młodsze, działające od 10 do 16 lat oraz organizacje 17-letnie i starsze (tab. 3). Podmioty należące do kategorii trzeciej, uruchomione przed rokiem 1989 (przed wprowadzeniem ustawy o działalności gospodarczej), stanowiły 13,0% ogółu badanych firm. Najstarszymi badanymi jednostkami były 2 tartaki, 2 zakłady świadczące usługi w zakresie mechaniki samochodowej, sklep z artykułami rolnymi oraz firma budowlana. Najwięcej jednak przedsiębiorstw (52,2% ogółu badanych) powstało w latach 1990–1996, czyli w okresie eksplozji rozwoju sektora małych i średnich przedsiębiorstw w Polsce. Jednostki utworzone w latach 1997–2003 stanowiły 34,8%.

Analiza okresu funkcjonowania badanych przedsiębiorstw pozwala stwierdzić, że są to podmioty o w miarę ugruntowanej pozycji, które wykazały zdolność przystosowania się do przemian zachodzących w otoczeniu. Utrzymanie firmy na rynku przez okres dłuższy niż 6 lat można bowiem uważać za sukces osiągnięty przez jej właściciela.

Tabela 2

Powierzchnia gospodarstwa a rodzaj prowadzonej działalności pozarolniczej
Farm area and kind of non-agricultural activity

Wyszczególnienie Specification	Podmioty; Subjects								Ogółem In total	
	handlowe commercial		usługowe services		produkcyjne production		handlowo-produkcyjne production and commercial		liczba wskazań number of choices	%
	liczba wskazań number of choices	%	liczba wskazań number of choices	%	liczba wskazań number of choices	%	liczba wskazań number of choices	%		
poniżej 2 ha less than 2 ha	1	5,9	1	8,3	1	11,1	-	-	3	8,7
2-5 ha	10	58,8	6	50,0	6	66,7	6	75,0	28	60,9
5-10 ha	4	23,5	4	33,4	2	22,2	1	12,5	11	23,9
powyżej 10 ha more than 10 ha	2	11,8	1	8,3	-	-	1	12,5	4	6,5

Źródło: opracowano na podstawie badań własnych
Source: own research

Tabela 3

Rok uruchomienia działalności pozarolniczej
Year of setting up the non-agricultural activity

Wyszczególnienie Specification	Liczba Number	% ogółu badanych % of all the examined respondents
1997–2003	16	34,8
1990–1996	24	52,2
1989 i wcześniej; 1989 and earlier	6	13,0

Źródło: jak w tabeli 2

Source: the same as for table 2

Czynniki warunkujące rozwój pozarolniczej działalności gospodarczej

Określenie czynników rozwoju pozarolniczej działalności gospodarczej na obszarach wiejskich wymaga zwrócenia uwagi na podstawowe cechy przedsiębiorców, tj. na ich wiek i poziom wykształcenia. Analiza badanych firm pod względem wieku właściciela (tab. 4) wskazuje, iż w grupach wiekowych do 45 roku życia najczęściej podejmowano działalność handlową. Najliczniejszą natomiast grupę przedsiębiorców w całej badanej populacji stanowiły osoby w przedziale wiekowym od 36 do 45 lat. Uzyskane wyniki dotyczące największej aktywności zawodowej osób do 45 roku życia i podejmowaniu przez nie działalności w oparciu o popyt lokalny (handel), znajdują potwierdzenie w badaniach innych autorów (1, 4, 9).

W badanej zbiorowości zdecydowanie najczęściej działalność pozarolniczą prowadziły osoby z wykształceniem średnim oraz zawodowym (tab. 5). Grupa pierwsza stanowiła 39,1% ogółu badanych, a grupa druga 37,0%. Najlepiej wykształceni byli właściciele prowadzący działalność produkcyjno-handlową oraz produkcyjną, wśród których przeważały osoby z wykształceniem średnim lub wyższym. Wykształcenie podstawowe posiadało jedynie 6 spośród ankietowanych przedsiębiorców. W każdym przypadku byli oni właścicielami podmiotów prowadzących działalność stosunkowo łatwą w uruchamianiu i prowadzeniu.

Zbliżoną strukturę wykształcenia osób prowadzących działalność gospodarczą uzyskano w badaniach dotyczących wpływu działalności pozarolniczej na rozwój rolnictwa na przykładzie woj. siedleckiego (1). Z kolei wyniki realizacji projektu nt. „Zachowania strategiczne małych i średnich przedsiębiorstw” wskazują na wyższy poziom wykształcenia przedsiębiorców, w tym przede wszystkim na większy udział przedsiębiorców z wykształceniem wyższym (3).

Uzyskane wyniki badań dowodzą, że poziom wykształcenia kierowników analizowanych jednostek jest zdecydowanie wyższy od przeciętnego wykształcenia ogółu ludności wiejskiej. W roku 2002 wśród mieszkańców wsi 43,3% stanowiły bowiem osoby z wykształceniem podstawowym, a wykształceniem wyższym legitymowało

Tabela 4

Wiek przedsiębiorcy a rodzaj prowadzonej działalności pozarolniczej
Age of the businessman and kind of non-agricultural activity

Wyszczególnienie Specification	Podmioty; Subjects								Ogółem In total	
	handlowe commerical		usługowe services		produkcyjne production		handlowo-produkcyjne production and commercial			
	liczba wskazań number of choices	%	liczba wskazań number of choices	%	liczba wskazań number of choices	%	liczba wskazań number of choices	%	liczba wskazań number of choices	%
do 36 lat 36-years-old or younger	4	23,5	3	25,0	-	-	-	-	7	15,2
36-45 lat	7	41,2	6	50,0	6	66,7	3	37,5	22	47,8
46-55 lat	6	35,3	2	16,7	2	22,2	3	37,5	13	28,3
pow. 55 lat 55-years-old and older	-	-	1	8,3	1	11,1	2	25,0	4	8,7

Źródło: opracowano na podstawie badań własnych
Source: own research

Tabela 5

Wykształcenie przedsiębiorcy a rodzaj prowadzonej działalności pozarolniczej
Education level of the businessman and kind of non-agricultural activity

Wyszczególnienie Specification	Podmioty; Subjects								Ogółem In total	
	handlowe commercial		usługowe services		produkcyjne production		handlowo-produkcyjne production and commercial			
	liczba wskazań number of choices	%	liczba wskazań number of choices	%	liczba wskazań number of choices	%	liczba wskazań number of choices	%	liczba wskazań number of choices	%
Podstawowe Primary	2	11,8	2	16,7	1	11,1	1	12,5	6	13,0
Zawodowe Technical	6	35,3	6	50,0	3	33,3	2	25,0	17	37,0
Średnie Secondary	9	52,9	3	25,0	3	33,3	3	37,5	18	39,1
Wyższe Higher	-	-	1	8,3	2	22,3	2	25,0	5	10,9

Źródło: opracowano na podstawie badań własnych

Source: own research

się zaledwie 4,3% ogółu (11). Wyższy poziom wykształcenia należy więc traktować jako czynnik sprzyjający podejmowaniu i prowadzeniu samodzielnej działalności gospodarczej.

Dwa spośród zamieszczonych w kwestionariuszu pytań miało za zadanie ustalić, jakie czynniki wewnętrzne, lokalne, regionalne i makroekonomiczne przedsiębiorcy postrzegają jako warunki wspomagające rozwój pozarolniczej działalności gospodarczej, a które są w ich ocenie barierami rozwojowymi. Obydwa pytania miały charakter zamknięty, a podane skale odpowiedzi obejmowały 8 wyborów w pytaniu pierwszym i 10 w pytaniu drugim. Każdy z respondentów wskazywał po trzy właściwe warianty odpowiedzi.

W opinii ankietowanych przedsiębiorców najważniejszymi czynnikami ułatwiającymi prowadzenie pozarolniczej działalności gospodarczej jest dysponowanie kapitałem własnym w postaci środków finansowych oraz lokalu (tab. 6). Każdy z tych czynników uzyskał po 29 wskazań, co oznacza, że wymieniony został przez 63,0% ogółu badanych. Posiadanie środków finansowych ważne jest dla wszystkich przedsiębiorców bez względu na rodzaj prowadzonej przez nich działalności. Dysponowanie lokalem stosunkowo najczęściej wskazywali natomiast właściciele podmiotów handlowych. Problem lokalu według nich to nie tylko brak własnej powierzchni handlowej, ale także trudności najmu odpowiednio wyposażonych i korzystnie położonych budynków oraz wysokie czynsze.

Wysoka ocena kapitału własnego jako czynnika gwarantującego powodzenie w funkcjonowaniu różnego typu podmiotów prowadzących działalność pozarolniczą wynika ze znacznych trudności w korzystaniu z kredytów bankowych, spowodowanych ciągle wysokimi stopami procentowymi i żądaniami gwarancji. Powołanie sieci jednostek bankowych specjalizujących się w obsłudze niewielkich podmiotów gospodarczych oraz tworzenie funduszy poręczeń kredytowych przynajmniej częściowo rozwiązywałoby finansowe problemy rozwoju małych firm na obszarach wiejskich.

Znacząca grupa respondentów (54,3% ogółu badanych) za istotny warunek powodzenia indywidualnej inicjatywy gospodarczej uznała utrzymywanie dobrych kontaktów z partnerami rynkowymi. Czynnik ten uzyskał stosunkowo najwięcej wskazań w grupie właścicieli firm usługowych. Pozytywne relacje z innymi podmiotami na rynku wpływają bowiem nie tylko na terminowość i jakość realizacji usług oraz dostaw potrzebnych surowców, materiałów czy wyrobów gotowych, ale mają również istotne znaczenie w zachowaniu ustalonych przez kontrahentów terminów płatności. Uważa się, że problemy ze ściąganiem należności są obecnie przyczyną upadku co trzeciej firmy w okresie krótszym niż trzy lata od momentu jej uruchomienia.

Dobre stosunki z partnerami rynkowymi mogą stanowić także punkt wyjścia do tworzenia powiązań kooperacyjnych o charakterze integracji poziomej bądź pionowej. Integracja pozioma polega na ścisłej współpracy z innymi podmiotami, będącymi konkurentami. Integracja pionowa oparta jest natomiast na angażowaniu się podmiotów w kolejne ogniwa procesu realizowanego na rynku (3). Rezultatem koope-

Czynniki sprzyjające podejmowaniu i prowadzeniu pozarolniczej działalności gospodarczej
Factors facilitating setting up and running non-agricultural activity

Wyszczególnienie Specification	Podmioty, Subjects								Ogółem In total	
	handlowe commercial		usługowe services		produkcyjne production		handlowo-produkcyjne production and commercial			
	liczba wskazań number of choices	%	liczba wskazań number of choices	%	liczba wskazań number of choices	%	liczba wskazań number of choices	%	liczba wskazań number of choices	%
Dysponowanie własnymi środkami finansowymi Own financial means	10	58,8	9	75,0	5	55,6	5	62,5	29	63,0
Posiadanie własnego lokalu Own establishments	12	70,6	8	66,7	5	55,6	4	50,0	29	63,0
Dobre kontakty z partnerami rynkowymi Good contacts with market partners	9	52,9	7	58,3	5	55,6	4	50,0	25	54,3
Układy i znajomości Relations and contacts	7	41,2	5	41,7	4	44,4	2	25,0	18	39,1
Cechy osobowości właściciela Owner's personality characteristics	4	23,5	4	33,3	5	55,6	3	37,5	16	34,8
Wiedza na temat mechanizmów funkcjonowania rynku Knowledge on the market functioning mechanisms	4	23,5	2	16,7	2	22,2	2	25,0	10	21,7
Znajomość instytucji wspierających rozwój firm Knowledge on institutions supporting business development	3	17,6	1	8,3	3	33,3	1	12,5	8	17,4
Kwalifikacje z zakresu zarządzania przedsiębiorstwem Qualifications in business management	1	5,9	-	-	2	22,2	-	-	3	6,5

Źródło: jak w tabeli 2; Source: the same as for table 2

racji poziomej jest tworzenie się sieci małych jednostek. Przykładem mogą tu być detaliczne sklepy spożywcze, zrzeszane w tzw. uniach handlowych, np. *Lewiatan*. Przez wspólne dokonywanie zakupów podmioty gospodarcze wzmacniają swoją pozycję przetargową wobec dostawców i zmniejszają ryzyko związane z dostawami. Z kolei przykładem integracji pionowej są stowarzyszenia z dużymi przedsiębiorstwami, dla których mała firma staje się wówczas poddostawcą. W ten sposób jednostki zdobywają dostęp do nowych technologii lub kanałów dystrybucji, podnosząc jednocześnie własne kompetencje oraz zwiększając swoją konkurencyjność.

Około 40,0% ankietowanych wskazało układy i znajomości jako czynnik warunkujący powodzenie prowadzonej działalności. Czynnik ten stosunkowo najczęściej wskazywany był przez właścicieli jednostek produkcyjnych (44,4% wskazań). Respondenci wymieniali ten czynnik jako istotny przy załatwianiu spraw urzędowych, w tym również w trakcie procedur pozyskiwania środków finansowych.

Prawie 35,0% przedsiębiorców za czynnik sukcesu w prowadzeniu własnej firmy uważa cechy osobowościowe jej właściciela. W opinii ankietowanych największe znaczenie odgrywają takie cechy jak: skłonność do ryzyka i innowacji oraz zmian w sposobie życia i gospodarowania, otwarcie na wiedzę, idee, informacje i nowe wzory, skłonność do współdziałania z innymi i skłonność do oszczędzania.

Zdaniem wielu autorów postawy i wartości reprezentowane przez przedsiębiorców są decydującym warunkiem rozwoju pozarolniczej działalności gospodarczej na obszarach wiejskich (8, 10). Wilkin uważa nawet, że waga pozostałych czynników rozwoju (uwarunkowania systemowe, działalność instytucji otoczenia bezpośredniego oraz poziom rozwoju infrastruktury technicznej i społecznej) polega głównie na wzmacnianiu lub osłabianiu oraz na ukierunkowywaniu postaw przedsiębiorczych.

Pozostałe warunki rozwoju niewielkich inicjatyw gospodarczych uwzględnione w kwestionariuszu badawczym w opinii ankietowanych właścicieli mają zdecydowanie mniejsze znaczenie niż scharakteryzowane wcześniej. Na przykład na znajomość instytucji wspierających rozwój przedsiębiorczości na obszarach wiejskich zwróciło uwagę zaledwie 8 przedsiębiorców. Wynika to najprawdopodobniej z braku wiedzy zarówno na temat samych instytucji, jak i ich ofert pomocowych. Większość tego typu organizacji oferuje przecież szeroką gamę usług, których wykorzystanie w praktyce gospodarczej wpłynęłoby pozytywnie na konkurencyjność analizowanego sektora. Oferta pomocowa tych instytucji obejmuje różnego rodzaju konsultacje, doradztwo, działalność informacyjną, szkoleniową i finansową, często również udostępnianie na korzystnych warunkach powierzchni pod działalność gospodarczą oraz transfer technologii i certyfikację.

Przeprowadzone badania wskazują jednoznacznie, iż przedsiębiorcy negatywnie oceniają politykę państwa realizowaną wobec sektora drobnej przedsiębiorczości (tab. 7). Ponad 70,0% ogółu ankietowanych wskazało ten czynnik jako istotną barierę rozwoju pozarolniczej działalności gospodarczej na obszarach wiejskich. Niewłaściwa polityka państwa uzyskała największą liczbę wskazań w każdym z analizowanych rodzajów działalności.

Barierzy podejmowania i prowadzenia działalności pozarolniczej
Barriers of setting up and running non-agricultural activity

Wyszczególnienie Specification	Podmioty; Subjects								Ogółem In total	
	handlowe commercial		usługowe services		produkcyjne production		handlowo-produkcyjne production and commercial			
	liczba wskazań number of choices	%	liczba wskazań number of choices	%	liczba wskazań number of choices	%	liczba wskazań number of choices	%	liczba wskazań number of choices	%
Niewłaściwa polityka państwa wobec sektora małych firm Inappropriate state policy towards the sector of small firms	11	64,7	9	75,0	8	88,9	6	75,0	34	73,9
Silna konkurencja Marked competition	10	58,8	7	58,3	5	55,6	4	50,0	26	54,3
Niestabilność przepisów prawnych Instable law regulations	7	41,2	4	33,3	7	77,7	3	37,5	21	45,6
Utrudnienia administracyjne Administrative difficulties	4	23,5	2	16,7	3	33,3	3	37,5	12	26,1
Wysokie oprocentowanie kredytów bankowych High bank loan interest rates	3	17,6	1	8,3	4	44,4	4	50,0	12	26,1
Ograniczona dostępność kredytów preferencyjnych i środków unijnych Limited access to preferential loans and union sources of financing	3	17,6	2	16,7	3	33,3	2	25,0	10	21,7
Brak kapitału własnego No own capital	4	23,5	1	8,3	1	11,1	2	25,0	8	17,4
Utrudniony dostęp do informacji rynkowej Difficult access to market information	2	11,8	1	8,3	2	22,2	1	12,5	6	13,0
Braki w infrastrukturze technicznej i społecznej Deficits in technical and social infrastructure	1	5,9	2	16,7	1	11,1	1	12,5	5	10,9
Brak doświadczenia w zakresie zarządzania firmą No experience in managing a firm	-	-	-	-	3	33,3	1	12,5	4	8,7

Źródło: jak w tabeli 2; Source: the same as for table 2

Ankietowani przedsiębiorcy zgodnie uznawali, że największym zagrożeniem istnienia i rozwoju ich podmiotów są wynikające z polityki państwa wysokie podatki oraz socjalne i administracyjne obciążenia zatrudnionych pracowników. Niektórzy z nich wskazywali również na skomplikowane przepisy prawne, mało czytelne dla przeciętnego przedsiębiorcy. Właściciele firm transportowych oraz podmiotów produkcyjnych negatywnie oceniali na przykład procedury odpraw celnych oraz przewozu tranzytem towarów przez Polskę.

Ponad połowa ankietowanych właścicieli (54,3% ogółu badanych) jako barierę prowadzenia działalności wskazała obecność silnych konkurentów rynkowych. Oznacza to, że badane podmioty mają problemy ze zdobyciem i utrzymaniem trwałej przewagi konkurencyjnej. Zapewnienie długofalowej przewagi wymaga bowiem świadomej segmentacji rynku i wyboru segmentów o dużych możliwościach rozwojowych. Małe jednostki mają szansę na sukces tylko wtedy, gdy oferowane przez nie produkty są nowoczesne i oryginalne. Dlatego też strategię konkurencji tego typu firm, mimo ich ograniczonych zasobów, powinny być oparte zarówno na kreatywnym poszukiwaniu nowych rozwiązań, jak i zaspokajaniu zmieniających się potrzeb konsumentów. Głównymi cechami zachowań strategicznych powinno stać się ciągle analizowanie wykorzystywanych zasobów, doskonalenie jakości oraz daleko posunięta specjalizacja (3).

Kolejną lokatę ze względu na liczbę wskazań zajmuje bariera związana z małą stabilnością przepisów regulujących prowadzenie różnego typu działalności. W największym stopniu jest ona odczuwana przez właścicieli firm produkcyjnych. Po 26,1% badanych trudności rozwojowych upatruje w utrudnieniach natury administracyjnej oraz w wysokim oprocentowaniu kredytów bankowych. W opinii ankietowanych przedsiębiorców inne wymienione w skali pytania bariery tworzenia i funkcjonowania małych podmiotów gospodarczych są mniej uciążliwe od wcześniej omówionych.

Potwierdzeniem hierarchii barier rozwojowych ustalonej przez ankietowanych przedsiębiorców są wyniki badań zrealizowanych na zlecenie Polskiej Agencji Rozwoju Przedsiębiorczości (PARP) w IV kwartale 2003 roku (12). Raport opracowany na podstawie tych badań wskazuje trzy dominujące zagrożenia: niestabilność przepisów prawnych, wysokie opłaty i podatki przewidziane prawem oraz skomplikowane przepisy prawne. Kolejne dwa stosunkowo wysoko ocenione czynniki ryzyka wg raportu to biurokracja i wysokie koszty pracy (12).

Badania prowadzone pod koniec lat dziewięćdziesiątych pokazywały, że za główną barierę rozwoju firmy przedsiębiorcy uznawali brak kapitału (5). Obecnie czynnik ten również wskazywany jest jako istotne ograniczenie działalności, jednak w ocenie przedsiębiorców charakteryzuje się on mniejszą siłą oddziaływania niż polityka państwa i wynikające z niej ciągle zmiany przepisów, nadmierne obciążenia podatkowe, wysokie koszty pracy i utrudnienia natury administracyjnej.

WNIOSKI

1. Gmina Brańsk należy do gmin typowo rolniczych borykających się z problemami typowymi dla wsi monofunkcyjnej o dominacji działalności rolniczej. Rozwój działalności pozarolniczej na jej terenie oznaczać będzie zmianę struktury społeczno-zawodowej mieszkańców poprzez zróżnicowanie kierunków zatrudnienia, a więc również zróżnicowanie źródeł dochodów ludności wiejskiej.

2. Największą skłonność do podejmowania i prowadzenia indywidualnej działalności gospodarczej wykazują osoby w wieku 36–45 lat (47,8% ogółu badanych), wykształceni lepiej niż przeciętny mieszkaniec obszarów wiejskich w Polsce. Są oni przeważnie właścicielami zakładów osób fizycznych z kategorii mikroprzedsiębiorstw (89,1%) działających na rynkach lokalnych, prowadzących przeważnie działalność handlową (36,9%).

3. Ankietowani przedsiębiorcy do najważniejszych czynników gwarantujących osiągnięcie sukcesu rynkowego firmy bez względu na rodzaj działalności zaliczyli posiadanie kapitału własnego (63,0%) oraz utrzymywanie dobrych stosunków z kontrahentami (54,3%).

4. Najpoważniejszą barierę w opinii badanych właścicieli stanowi niewłaściwa polityka państwa wobec sektora drobnej przedsiębiorczości (73,9%), duże natężenie konkurencji (54,3%), a także niestabilność przepisów prawnych (45,6%).

LITERATURA

1. Głusek J.: Kadra kierownicza MSP w świetle badań. W: Zarządzanie małymi i średnimi przedsiębiorstwami; red. A. Kozuch, Siedlce, Wyd. Akademii Podlaskiej, 2000, 95-96.
2. Gumiński R.: Meteorologia i klimatologia dla rolników. Warszawa, 1954. Cyt. za Cz. Radomski, Agrometeorologia. Warszawa, PWN, 1977.
3. Janiuk I.: Strategiczne dostosowanie polskich małych i średnich przedsiębiorstw do konkurencji europejskiej. Warszawa, Diffin, 2004, 104-106, 135, 227.
4. Kotala A., Moskał S.: Pozarolnicza przedsiębiorczość mieszkańców wsi małopolskiej: bariery i szanse rozwoju. Kraków, Biul. Region. ZDR AR Kraków, 1995, **311**: 83.
5. Kryński Z.: Uwarunkowania funkcjonowania małych i średnich przedsiębiorstw w Bieszczadach. W: Rola małych i średnich przedsiębiorstw w rozwoju obszarów wiejskich; red. K. Łęczycki, Siedlce, Wyd. Akademii Podlaskiej, 2000, 52-53.
6. Krzyminiewska G.: Społeczne skutki kryzysu zaufania. Przykład wsi wielkopolskiej. Warszawa, IRWiR PAN, Wieś i Rolnictwo, 2004, **4**: 126-134.
7. Krzyminiewska G.: Współpraca a tworzenie kapitału społecznego. Przypadek wsi wielkopolskiej. W: Kapitał społeczny we wspólnotach; red. H. Januszek, Poznań, Zesz. Nauk. Akad. Ekon., 2005, **58**: 148-159.
8. Mroczek E.: Przesłanki sukcesu małych i średnich przedsiębiorstw prywatnych w Polsce. Wyniki badań. Przegląd Organizacji, 1995, **11**: 28-29.
9. Rak A.M.: Rola małych firm w rozwiązywaniu problemów bezrobocia wiejskiego. Praca doktorska wykonana w Zakładzie Agrobiznesu Akademii Podlaskiej, Siedlce, 2006.
10. Wilkin J.: Przedsiębiorczość na wsi – główne determinanty i uwarunkowania. W: Przedsiębiorczość w agrobiznesie a rozwój terenów wiejskich; red. S. Makarski, Rzeszów, AR Kraków, Wydział Ekonomii w Rzeszowie, 1997.

11. Polska wieś po wejściu do Unii Europejskiej. Warszawa, Fundacja na Rzecz Rozwoju Polskiego Rolnictwa, 2004, 85.
12. Raport o stanie sektora MSP w Polsce w latach 2002–2003. Warszawa, PARP, 2004: 178-179, 202-204.
13. Ustawa z dnia 2 lipca 2004 r. o swobodzie działalności gospodarczej. Dziennik Ustaw z 2004 roku, nr 173, poz. 1807.

DETERMINANTS OF DEVELOPMENT OF NON-AGRICULTURAL ECONOMIC ACTIVITY
OF FARMERS AS EXEMPLIFIED BY THE BRAŃSK GMINA

Summary

Non-agricultural economic activity constitutes a significant element of sustainable development of rural areas. Its development leads to diversification of income sources of rural inhabitants, makes it possible to combine work on the farm and outside the farm, and creates workplaces for people who do not have a farm.

The present elaboration is an attempt to determine factors of development of various forms of non-agricultural economic activity among farmers. The empirical data used in it were collected by means of direct interview carried out on the basis of an interview questionnaire. The respondents were farm owners who, for at least 3 years, have been running both the farm and a non-agricultural business. The research included all the households meeting the aforementioned criteria, which, in addition, are situated in the Brańsk Gmina (commune) which is situated in the Bielski Powiat (district) in the southern part of Podlaskie Voivodship (province). Altogether, 46 households were examined and the interviews were carried out in December 2006.

The research has made it possible to indicate the following factors assuring market success of a firm, irrespective of the kind of business activity: own capital and good relations with contractors. In contrast, inappropriate state policy towards the sector of small enterprises, strong competition, and instability of law regulations constitute the most important barrier.

Praca wpłynęła do Redakcji 23 VII 2007 r.